

Drugi kritični izbori u Hrvatskoj – slom jednog modela vladanja

Mirjana Kasapović

**Kritičnim se nazivaju oni izbori koji
nizom svojih političkih, socijalnih
i psiholoških odrednica odudaraju
od prethodnih normalnih ili običnih
izbora**

Kritični izbori 2000. i 2011.

U prosincu 2011. u Hrvatskoj su održani sedmi slobodni parlamentarni izbori. U sedam ciklusa vlast se promijenila četiri puta – 1990, 2000, 2003. i 2011. – a izbori 2000. i 2011. mogu se nazvati kritičnima. Prva smjena na predkonstitutivnim izborima 1990. ne može se podvesti pod konvencionalne kategorije zato što ona nije značila samo smjenu stranaka na vlasti, nego i posljedičnu promjenu političkog sustava, društvenog poretka i državnog statusa. Da su se prije 1990. održavali slobodni kompetitivni izbori, onda bi to zacijelo bili najkritičniji izbori u suvremenoj hrvatskoj povijesti. Budući da nije bilo tako, izbori 1990. svojevrsan su *exceptio* s kojim se ne može uspoređivati ništa prije njih (svi su prethodni izbori bili neslobodni i nekompetitivni procesi koji su se održavali u Hrvatskoj kao dijelu Jugoslavije) i ništa poslije njih (svi su kasniji izbori bili slobodni i kompetitivni procesi koji su se održavali u Hrvatskoj kao samostalnoj državi).¹ Izbori 2000. bili su prvi pravi kritični izbori prema klasičnoj definiciji američkog politologa V. O. Keya (1955) i kasnijim razradama te definicije (Burnham, 1970; Dalton i dr., 1984). Prema njima, kritičnim se nazivaju oni izbori koji nizom svojih političkih, socijalnih i psiholoških odrednica odudaraju od prethodnih normalnih ili običnih izbora. Obilježavaju ih snažnija politička zainteresiranost i psihološka uključenost birača u izbore,² duboke promjene u dotadašnjim obrascima povezanosti određenih skupina birača i pojedinih političkih stranaka zbog čega se nekadašnje stranačke utvrde pretvaraju u područje kompetitivnog natjecanja, te smjena stranaka na vlasti.

Mirjana Kasapović, redovna profesorica komparativne politike na Fakultetu političkih znanosti. E-pošta: mkasapovic@fpzg.hr

Tablica 1. Rezultati parlamentarnih izbora 1990-2011. (u postocima)

Stranke	1990. ¹		1992. ²		1995. ²		2000.		2003.		2007.		2011.	
	G	M	G	M	G	M	G	M	G	M	G	M	G	M
HDZ ³	41,9	68,8	44,7	70,8	45,2	58,3	24,4	28,5	33,2	44,2	36,6	43,6	23,5	29,1
SDP ³	35,0	25,0	5,5	2,5	8,9	9,3	40,8	50,7	23,3	24,3	31,2	40,0	41,1	53,0
Ostali	23,1	6,2	49,8	26,7	45,9	32,4	34,8	20,8	43,6	31,5	31,9	16,4	35,4	17,9

¹ Rezultati za Društveno-političko vijeće Sabora.

² Postoci glasova u razmjernom segmentu izbora i ukupan postotak mandata u Zastupničkom domu.

³ Koalicija SDP-HSLS (PGS, SBHS) 2000; koalicija SDP-IDS-LS-Libra 2003; koalicija SDP-HNS-IDS-HSU i HDZ-HGS-DC 2011.

Opće odrednice kritičnih izbora uočljive su i na parlamentarnim izborima u Hrvatskoj 2000. i 2011. Najvažnija od njih jesu veliki potresi u biračkom tijelu koji su rezultirali potpunim smjenama na vlasti: 2000. vlast je napustio HDZ, a 2011. sve stranke vladajuće koalicije (HDZ, HSS, HSLS, SDSS). Potpora birača HDZ-u znatno se smanjila, pri čemu je smanjenje 2000. bilo dramatičnije u odnosu prema izborima devedesetih godina³ te se, uvjetno rečeno, izbori 2000. mogu nazvati "velikim", a 2011. "malim" kritičnim izborima. To se moglo dogoditi samo po cijenu pada dotadašnjih biračkih utvrda HDZ-a, pa je koalicija SDP-HSLS 2000. pobijedila u devet, a 2011. u osam jedinica prema broju glasova. Na izborima 2011. HDZ je dobio tako nisku potporu birača u pojedinim dijelovima zemlje – u devetoj 12,2, u trećoj 15,5, u prvoj 18,4 posto – da to ugrožava njegov status velike nacionalne stranke. U tablici 1. istaknuti su rezultati glavnih aktera, HDZ-a i SDP-a s koalicijskim partnerima, na kritičnim izborima 2000. i 2011.⁴

Kako se kritičnost nekih izbora može utvrđivati i retrospektivno s obzirom na promjene u općoj državnoj i posebnim javnim politikama, onda je kritična priroda izbora 2000. još naglašenija. Oni su označili prekid s dotadašnjom vanjskom politikom HDZ-ovih vlasti, koja je prema samorazumijevanju njezina aktera bila "suverenistička", a prema stvarnim učincima izolacionistička. Označili su i prekid ili diskontinuitet s mnogim aspektima unutarnje politike (ekonomske, monetarne, medijske i dr.). Označili su i kraj dotadašnjeg sustava vlasti, jer je jaki polupredsjednički sustav zamijenjen parlamentarnim, a umnogome i političkog sustava jer je, među ostalim, ukinut dvodomni parlamentarni sustav, reformirana je vlada, uvedena praksa koalicijskih vlada i dr. Reforme su rezultirale i prijelazom iz autoritarnoga na demokratski stil vladanja. I dubina kritičnosti izbora 2011. ocjenjivat će se naknadno prema rezultatima nove vlasti.

2. Uzroci izbornog poraza HDZ-a 2011.

2.1. Dugotrajna kriza vladanja

Prvi je uzrok izbornog poraza HDZ-a razmjerno dugotrajna kriza vladanja koja se počela ubrzano produbljivati i zaostřavati odmah nakon izbora 2007. Politiku u svojem prvom mandatu (2003-2007) Sanaderova je vlada zasnivala na nastavljanju glavnih pravaca opće državne politike Račanove vlade: nastavku

pregovora o pristupanju NATO-u i EU, otvaranju prema regiji i napose normalizaciji odnosa s BiH, te suradnji s Haškim sudom. Time je Sanader napustio izolacionističku politiku iz devedesetih godina i profilirao HDZ kao proeuropsku stranku, što je rezultiralo članstvom Hrvatske u NATO-u i potpisivanjem pristupnog ugovora s EU-om. U unutarnjoj politici Sanaderova je vlada slijedila ponajviše monetarnu politiku prethodne vlade, što je simbolično bilo izraženo u ostanku Željka Rohatinskog na čelu HNB-a, i prometnu politiku, što je bilo izraženo u nastavku velikih infrastrukturnih projekata u cestogradnji. HDZ-ove vla-

Razmjerno dugotrajna kriza vladanja – točnije bi bilo govoriti o krizi nevladanja – u drugom se mandatu nakon 2007. manifestirala i u lančanom kolapsu jednoga vladina resora za drugim

de nisu, međutim, u dva mandata osmislile i provele nijedan veliki projekt. U izbornoj kampanji 2007. Sanader je ismijavao SDP-ov diskurs o javnim politikama: "Mi imamo politiku", kazao je, "a oni imaju politike". Time nije samo pokazao frapantno nepoznavanje suvremene politike, nego je opetovano obznanio svoje autokratsko shvaćanje stranke: ako pojedinac čvrsto vlada strankom, onda ta stranka može imati samo jednu politiku. Tako je Sanader implicitno izveo javne politike iz unutarnje podijeljenosti i raslojenosti stranke: ako nema jakog vođe, stranka ima više politika koje zastupa više pojedinaca ili frakcija. Odatle je proizašla posvemašnja neosmišljenost javnih politika HDZ-ovih vlada, a nekoliko većih poteza bili su izraz sporadičnoga i nasumičnog djelovanja. Tako se vraćanje duga umirovljenicima prodajom najvrednijih državnih dionica ne može pripisati dugoročnoj i koherentnoj mirovinskoj politici. Pristupanje bolonjskom procesu u visokom školstvu bilo je tipičan primjer transfera ili uvoza jedne javne politike, odnosno jednoga njezina segmenta, a ne samostalna oblikovanja cjelovite obrazovne politike.

Razmjerno dugotrajna kriza vladanja – točnije bi bilo go-

voriti o krizi nevladanja – u drugom se mandatu nakon 2007. manifestirala i u lančanom kolapsu jednoga vladina resora za drugim. Simbolizirale su ga smjene ili formalne ostavke ministra obrane Berislava Rončevića, ministra unutarnjih poslova Ivce Kirina, ministrice pravosuđa Ane Lovrin, ministra poljoprivrede Božidara Pankrećića, ministra gospodarstva Damira Polančeca, ministra financija Ivana Šukera, ministrice za graditeljsko i prostorno uređenje Marine Matulović-Dropulić, ministra kulture Bože Biškupića te ministra znanosti, obrazovanja i sporta Dragana Primorca. Nakon personalnih promjena na čelu resora nisu uslijedili ni spomena vrijedni pomaci u oblikovanju novih javnih politika. Kriza vladanja pogodila je sve društvene slojeve i nagnala njihove pripadnike da masovno otkažu lojalnost vlasti.

U takvim uvjetima stranku na vlasti mogu od izbornog poraza spasiti samo neki kritični događaji – zbivanja koja imaju takav domet i snagu da bitno mijenjanju raspoloženje birača uoči izbora bilo u korist stranaka na vlasti bilo u korist opozicije.⁵ Povijesno-politički kontekst devedesetih godina pogodio je nastanku takvih događaja ili njihovu insceniranju od strane vlasti. Tipični su primjeri međunarodno priznanje Hrvatske uoči izbora 1992. i oslobođenje okupiranih područja pred izbore 1995, premda bi zapravo točnije bilo govoriti o insceniranju prijevremenih izbora nakon tih kritičnih događaja koji su išli u prilog stranci na vlasti. Nepostojanje takva kritičnog događaja znatno je pridonijelo smjeni vlasti 2000. (Lamza-Posavec, 2000:441). Uoči izbora 2011. ulogu kritičnog događaja trebalo je imati zaključenje pristupnog ugovora s EU-om, ali se pokazalo da ono nije moglo stubokom promijeniti raspoloženje biračkog tijela kako zbog općenito slaboga pozitivnog mobilizacijskog potencijala tako i zbog duboke ekonomske i političke krize u Uniji koja je uzdrmla brižljivo građenu sliku o njoj kao zajednici zajamčenog napretka i stabilnosti svih zemalja koje joj se pridruže.

2.2. Prosvjedi protiv vlasti i erozija legitimnosti političkih institucija

I kad je pokušala reformirati postojeće politike, Vlada je nailazila na otpore u onim dijelovima društva koji bi bili najteže pogođeni reformama. Ogledan je primjer za to pokušaj reforme radnog zakonodavstva od koje je Vlada Jadranke Kosor odustala pod pritiskom sindikata. Sindikati su u proljeće 2010. potaknuli potpisivanje peticije za provedbu referenduma o promjeni zakona o radu, koju je u kratkom roku potpisalo više od 700.000 građana. Zatečena uspjehom akcije, koja je javno tumačena i kao "plebiscit protiv Vlade", Vlada je naprasno odustala od spornoga zakonskog prijedloga. Pod pritiskom sindikata i javnosti modificirala je i reformu mirovinskog sustava. Pod tihim pritiskom HSS-a i "traktorske revolucije" seljaka nije se usudila reformirati agrarnu politiku, posebice neučinkoviti sustav poticaja u poljoprivredi. Reformu obrazovne i znanstvene politike blokirali su studentski prosvjedi i otpor akademske zajednice. U više gradova, a poglavito u Zagrebu, aktivirale su se različite građanske udruge, poput Zelene akcije i Prava na grad, koje su mobilizirale građane u prosvjedima protiv prostorne i ekološke politike. U javni politički život stupili su različiti akteri civilnog društva koji broj 8 - prosinac 2011.

su izrazili nezadovoljstvom gotovo svim vladinim politikama – radnom, socijalnom, agrarnom, obrazovnom, znanstvenom, prostornom, ekološkom, pravosudnom – što je potkopavalo legitimnost političkih odluka i institucija koje su ih donijele. Nezadovoljstvo je kulminiralo u 18 uzastopnih protuvladinih prosvjeda u zimu i proljeće 2011. u kojima je sudjelovalo više desetaka tisuća građana uglavnom Zagreba (Kunac, 2011:29). Okupili su pripadnike različitih društvenih slojeva i ideoloških opredjeljenja, pa su prosvjedi bili "privremeni savez ideološki i svjetonazorski vrlo različitih organizacija, skupina i pojedinaca. Ideološki raspon kretao se od anarhizma i komunizma preko libertarijanizma do radikalnih desnih i klerikalističkih usmjerenja" (Lalić, 2011:26).

U javni politički život stupili su različiti akteri civilnog društva koji su izrazili nezadovoljstvom gotovo svim vladinim politikama – radnom, socijalnom, agrarnom, obrazovnom, znanstvenom, prostornom, ekološkom, pravosudnom – što je potkopavalo legitimnost političkih odluka i institucija koje su ih donijele

Prosvjedi nisu bili samo kontekstualni izraz nezadovoljstva vlastitim socijalnim položajem i općim stanjem u državi i društvu, nego su poprimili i obilježja ideološkog rata protiv "neoliberalnog kapitalizma" (Štikš i Horvat, 2010). Dovođenje u pitanje kapitalističkog poretka i liberalne predstavničke demokracije počelo je uobičajenim i politički profitabilnim napadom na stranke i stranačke elite. Tvrdilo se da stranačke elite nisu ni sposobne ni voljne predstavljati interese građana, da su izmahnule njihovoj kontroli i prometnule se u nereprezentativne i nelegitimne aktere odlučivanja.⁶ Kako stranke djeluju u parlamentu, retorika je ubrzo poprimila protuparlamentarne tonove. Sabor se prikazivao kao brbljaonica u kojoj se stranke i zastupnici samo "svađaju", "prepucavaju" i "obračunavaju", a ne obavljaju nikakav koristan posao. Od protuparlamentarnoga do protusustavskog diskursa samo je mali korak. Napadaju se liberalizam i osobito neoliberalizam na kojima su sazdana moderni politički režimi, a sve se druge ideologije prikazuju kao njegove pervertirane inačice (Barr, 2009). To je ideološka podloga operativne političke krilatice "svi su oni isti". Dosljedno tome, od smjene stranaka na vlasti ne treba očekivati ništa novo i dobro. Tako se delegitimiraju i demokratski izbori, a birači demotiviraju da sudjeluju na njima. Kao alternativa predstavničkoj demokraciji nudi se izravna demokracija u rudimentarno opisanim oblicima i s neosvijetljenim konzekvencijama za ustrojstvo, organizaciju i prirodu političke zajednice.

Neovisno o smislenosti i realnosti radikalnih alternativa predstavničkoj demokraciji, u proteklom su mandatu uvelike devalvirani demokratska priroda i smisao parlamenta. Sabor je gubio sposobnost da racionalno raspravlja i odlučuje o kompleksnim društvenim problemima. Ni nakon više od dva desetljeća parlamentarizma golema većina zastupnika nije uspjela

HDZ i njegova većina u parlamentu u proteklom su mandatu pokazali da glavni legitimacijski izazovi predstavničkoj demokraciji potječu iz nje same, a ne iz krugova koji se zauzimaju za radikalne alternativne oblike političkog uređenja

definirati svoje uloge i steći stručna znanja koja bi im omogućila da uvjerljivo artikuliraju i zastupaju posebne interese pojedinih društvenih skupina te da ih uspješno agregiraju u zajedničke i opće interese društva. Kako se zastupnici nisu potvrdili kao kompetentni akteri političkog odlučivanja koji posjeduju stručne, političke, socijalne i komunikacijske sposobnosti za obavljanje svoga zahtjevnog posla, produblivali su se nevjerođost parlamenta i nepovjerenje građana u tu instituciju, s jedne, te deparlamentarizacija politike u obliku prenošenja njegovih odlučivačkih ovlasti na izvršnu vlast, ali i različite interesne i lobističke organizacije i skupine koje su djelovale u "predvorju Sabora" i izvan njega, s druge strane. HDZ i njegova većina u parlamentu u proteklom su mandatu pokazali da glavni legitimacijski izazovi predstavničkoj demokraciji potječu iz nje same, a ne iz krugova koji se zauzimaju za radikalne alternativne oblike političkog uređenja.

2.3. Izgradnja korupcijskog sustava

Treći je uzrok poraza izbijanje na vidjelo silnih korupcijskih afera i cijeloga sustava klijentelizma, korupcije i kriminala koji je stajao iza njih. Unatoč deklarativnom opredjeljenju za "borbu protiv korupcije" (Grubiša, 2010), HDZ je razvio aktivnu korupcijsku politiku i izgradio korupcijsku mrežu gotovo bez premca u demokratskim državama. Njzinu je jezgru činila vladajuća stranka, a obuhvaćala je Vladu, Sabor, državnu upravu, pravosuđe, državne agencije, uprave javnih poduzeća, privatne tvrtke u "prijateljskim" odnosima s Vladom, medijske kuće, obrazovni i zdravstveni sustav, industriju zabave, sport i druge segmente društva (iscrпно u: Rajković, 2011).

Jutarnji list (29. srpnja 2011, str. 2-3) izvijestio je da je u ljeto 2011. oko 350 članova HDZ-a bilo pod istragom DORH-a i USKOK-a zbog različitih kaznenih djela. Do parlamentarnih izbora mnogi su već bili osumnjičeni, optuženi te pravomoćno ili nepravomoćno osuđeni na zatvorske i druge kazne. Krajem listopada 2011. DORH je izvijestio javnost da provodi istragu i

protiv HDZ-a kao pravne osobe. Kako bi bio zorniji "visoki profil" korupcije u Hrvatskoj, navodim samo dio istaknutih pripadnika političke i poslovne elite koji su do izbora bili osumnjičeni, optuženi ili osuđeni za kaznena djela.

Prvu skupinu čine visoki vladini i saborski dužnosnici iz HDZ-a: bivši predsjednik Vlade Ivo Sanader, bivši potpredsjednik Vlade Damir Polančec, bivši ministar obrane i unutarnjih poslova i saborski zastupnik Berislav Rončević, bivši ministar obrane i saborski zastupnik Branko Vukelić, bivši ministar unutarnjih poslova i saborski zastupnik Ivica Kirin, bivši pomoćnik ministra i državni tajnik u Ministarstvu obrane i Ministarstvu unutarnjih poslova Ivo Bačić, bivši državni tajnik u Ministarstvu obrane Željko Goršić, bivši državni tajnik u Ministarstvu financija i glavni rizničar HDZ-a Mladen Barišić, bivši glasnogovornik Vlade Ratko Maček, potpredsjednik Sabora i glavni tajnik stranke Ivan Jarnjak, saborski zastupnici Barbara Bešlić i Vedran Rožić, predsjednica saborskog odbora za sprečavanje sukoba interesa Deša Mlikotin-Tomić, te bivši veleposlanik u SAD-u i UN-u Neven Jurica. Njima treba pribrojati i stranačke dužnosnike: bivšega organizacijskog tajnika HDZ-a Sinišu Poljaka, člana Središnjeg odbora HDZ-a Radu Buljubašića, predsjednike HDZ-a Splitsko-dalmatinske županije i Brodsko-posavske županije Krunu Peronju i Zdravko Sokčević i dr. Drugu skupinu čine članovi HDZ-ove političko-poslovne elite u javnim poduzećima: ravnatelji i/ili članovi uprava Hrvatskih autocesta, Hrvatskih šuma, Hrvatske

Ako je Sanader pridonio personalizaciji i prezidencijalizaciji izbora, onda je njegov duboki politički i moralni pad pridonio njihovoj depersonalizaciji i deprezidencijalizaciji

elektroprivrede, Hrvatske poštanske banke, Hrvatskih željeznica i dr. Valja im pribrojiti i čelnike državne uprave i državnih agencija: porezne uprave, Fonda za zaštitu okoliša i energetsku učinkovitost, Hrvatskog fonda za privatizaciju i dr. Napokon, tu su i brojni vlasnici privatnih poduzeća koji su uspostavili trajnije klijentelističko-koruptivne odnose s vlašću.

2.4. Promašena izborna kampanja

Četvrti uzrok poraza treba tražiti u sadržajno anakronoj izbornoj kampanji HDZ-a, koju je sa sadašnjim vremenom povezivalo samo korištenje modernih medija. Svaka se izborna kampanja strukturira oko tri elementa (1) stranačke identifikacije: usmjerenja pozornosti birača na stranku i poticanje identifikacije s njom; (2) problemske orijentacije: ukazivanja biračima na važnost problema koje neka stranka ističe i prvi plan i koje kani najprije rješavati ako dođe na vlast; (3) kandidatskih preferencija: isticanja u prvi plan kandidata koji se na stranačkoj listi bore za

Tablica 2. Razlozi političkog opredjeljenja birača 2011. prema izbornim jedinicama i stranačkim/koalicijskim preferencijama (u postocima)

Izborne jedinice	Stranačka identifikacija		Problemska orijentacija		Kandidatske preferencije		Negativno glasovanje		Ostalo	
	HDZ	SDP i dr.	HDZ	SDP i dr.	HDZ	SDP i dr.	HDZ	SDP i dr.	HDZ	SDP i dr.
1.	40	26	35	27	0	25	0	12	25	10
2.	32	26	35	37	8	17	0	15	25	7
3.	55	25	26	43	0	14	0	5	19	13
4.	28	22	25	28	4	26	0	10	43	14
5.	39	24	30	25	3	20	0	11	28	20
6.	29	26	31	24	12	16	0	17	28	17
7.	17	26	30	25	4	21	0	16	49	12
8.	22	31	30	34	8	17	0	8	40	10
9.	42	27	24	31	9	23	0	10	25	9
10.	40	30	27	28	6	14	0	12	27	16
Prosjek	34,4	26,3	29,3	30,2	5,4	19,3	0	11,6	33,6	12,8
Rang	1	2	2	1	3	3	-	-	-	-

mandat, uključujući i predsjednika stranke koji bi trebao postati premijer ako stranka pobijedi na izborima. Empirijska istraživanja političkih stavova građana Hrvatske uoči dosadašnjih izbora pokazala su da su na odluku birača utjecala sva tri čimbenika (Kasapović, 2004:370. i d.). Nasuprot tome, komunikolozi i vlasnici marketinških agencija uporno su uvjerali i svoje klijente, pojedine stranke i političare, kao i javnost da su stranke i programi praktično bačeni na "smetište povijesti", a da su u suvremeno doba "medijske kolonizacije politike" važni jedino političke vođe. Takav je stav snažno podupirala "sanaderizacija" HDZ-a i hrvatske politike uopće, napose potpuna usredotočenost izbornih kampanja HDZ-a 2003. i 2007. na njegova vođu Ivu Sanadera koji je "sam dobio izbore". Ako je Sanader pridonio personalizaciji i prezidencijalizaciji izbora, onda je njegov duboki politički i moralni pad pridonio njihovoj depersonalizaciji i deprezidencijalizaciji. O tome svjedoče i nalazi velikoga anketnog ispitivanja stavova građana uoči izbora 2011.⁷ U tablici 2. prikazana je prisutnost pojedinih čimbenika među biračima HDZ-a i koalicije SDP-a, HNS-a, IDS-a i HSU-a. Metodološki je problematično uspoređivanje stranke i koalicije četiriju stranaka. No kako je uglavnom poznat omjer snaga unutar koalicije, dobiveni nalazi vjerojatno većinom odražavaju stavove biračkog tijela SDP-a.

Rezultati anketnog ispitivanja potvrdili su opće spoznaje prijašnjih znanstvenih istraživanja da je ukupna biračka odluka rezultat djelovanja sva tri navedena čimbenika (Milas, 2000; Lamza-Posavec, 2000; Kasapović, 2004). U biračkom tijelu HDZ-a i koalicije SDP-HNS-IDS-HSU u zbrojnom su obliku stranačka identifikacija (60,7 posto) i problemske orijentacije (59,5 posto) zastupljene gotovo posve jednako. Razlika je u tome što birači HDZ-a češće glasuju za tu stranku zato što se identificiraju s njom od birača koalicije. Nalaz je očekivan zato što se lakše identificirati s jednom strankom nego s koalicijom četiriju stranaka, kao i zato što su dosadašnja istraživanja pokazala da je stranačka identifikacija najukorjenjenija među biračima HDZ-a. To je glavni razlog zbog kojega HDZ nije doživio izborni brodolom kakav broj 8 - prosinac 2011.

su mu mnogi pretkazivali i kakav bi bio očekivan s obzirom na stanje u stranci, državi i društvu kojima je ta stranka vladala. Za ortodoksne zagovornike personalizacije izbora ovi su nalazi vjerojatno neočekivani. Kandidatske preferencije biračima su na trećem mjestu, pri čemu su gotovo četiri puta važnije biračima opozicijske koalicije nego biračima HDZ-a. Među biračima HDZ-a posve je nestao "liderski sindrom", pa je u prosjeku samo 0,8 posto ispitanika po izbornoj jedinici izjavilo da će za tu stranku glasovati zato što "vjeruje u lidere". Lidersko glasovanje nije bilo popularno ni među biračima koalicije ni u ukupnome birač-

Tko god je centrirao izbornu kampanju na svoga lidera, strateški je pogriješio. To napose vrijedi za kampanju HDZ-a koja je bila posve usmjerena na Jadranku Kosor

kom tijelu, pa se postotak onih koji glasuju zbog "vjere u lidere" u oba uzorka kretao od dva do tri posto. Tko god je, dakle, centrirao izbornu kampanju na svoga lidera, strateški je pogriješio. To napose vrijedi za kampanju HDZ-a koja je bila posve usmjerena na Jadranku Kosor. Implicitna pretpostavka dizajnera te strategije bila je da će i koalicija, silom ili milom, morati staviti u prvi plan lidera, te da će u liderskom sučeljavanju Kosor pobijediti Milanovića i donijeti pobjedu HDZ-u. No ni ta pretpostavka nije bila točna: prema nalazima spomenutog istraživanja, o Milanoviću je pozitivno mislilo 53,6, a o Kosor 31,5 posto birača.

Na koncu, ovaj tekst nudi samo početni okvir za interpretaciju drugoga izbornog poraza HDZ-a u proteklih dvadesetak godina. Iscrpnije empirijske i teorijske analize kritičnih izbora 2011. tek bi trebale uslijediti.

Bilješke

- 1 Sve hrvatske parlamentarne izbore nazivam slobodnima i kompetitivnima, ali ne i posve demokratskima, poštenim i pravednim. Izbori 1990. samo se uvjetno mogu nazvati demokratskima jer nisu bili provedeni na temelju jednakoga nego pluralnoga biračkog prava (Kasapović, 1993:32-35). Svi izbori od 1992. do 2007. bili su formalno demokratski, ali nisu svi bili poštenu i pravedni (v. Elklit i Svensson, 1997; Schedler, 2002, 2006, 2010). Izbori 1992. i 1995. održani su u uvjetima delegativne demokracije. U svjetlu otkrivenih koruptivnih načina financiranja vladajućeg HDZ-a i njegovih izbornih kampanja nakon ponovnog osvajanja vlasti 2003. – a koji duboko narušavaju temeljne postulate "izborne pravde" i podvode se pod najgore oblike "izbornog kriminala" (Orozco-Henríquez i dr., 2010:46-47, 175-176) – to se može ustvrditi i za izbore 2007. Takva insuficijentnost u izbornoj praksi produljila je konsolidaciju hrvatske demokracije i nije je učinila potpuno imunom na autoritarne udare i obrate kao što su na njih otporne uistinu konsolidirane demokracije (o tome općenito: Svoblik, 2008; Levitsky i Way, 2002; Morjé i Roessler, 2006; Schedler, 1998).
- 2 To obično rezultira natprosječnom izbornom participacijom. No podaci o sudjelovanju na izborima u Hrvatskoj nisu posve vjerodostojni, to jest uvijek su niži nego što bi trebali biti, zbog nevjerojatne činjenice da u državi ima više birača nego stanovnika. Stoga ih ovdje ne navodim kao pokazatelja kritičnosti izbora.
- 3 Ispitivanja javnog mnijenja pokazala su da se tijekom 1998. i 1999. "potencijalno izborna tijela stranke (HDZ-a, nap. M. K.) dosljedno smanjivalo, javna percepcije njezine izborne snage dosljedno je slabila, a iskazani animozitet javnosti kontinuirano se povećavao" (Lamza-Posavec, 2000:438). U listopadu 1998. samo je 51 posto birača koji su glasovali za HDZ na izborima 1995. izjavilo da će opet glasovati za tu stranku, a u studenome 1999. taj se smanjio na 49 posto (442, 443).
- 4 Iscrpnno o rezultatima izbora od 1990. do 2007. u: Kasapović (2010:414-418).
- 5 Tipičan kritični događaj u novije vrijeme bio je teroristički napad na madridski kolodvor 11. svibnja 2004, samo tri dana prije izbora za Cortes, u kojemu je poginulo oko 200 i ranjeno više od 2.000 ljudi. Vlada konzervativne Pučke stranke odmah je za napad optužila ETA-u, ali je istraga dokazala da je to bilo djelo Al Kaide. Vlada je pokušala prikriti informacije da je napad izvela Al Kaida, jer se to tumačilo kao odmazda za uključenost Španjolske u rat u Iraku. Uslijedili su masovni prosvjedi protiv vladina manipuliranja informacijama u kojima je samo u Madridu sudjelovalo oko 2,3 milijuna ljudi. Ponašanje vlade silno je mobiliziralo birače, promijenilo političko opredjeljenje mnogih i donijelo pobjedu oporbenoj Socijalističkoj stranci (Lago i Montero, 2004).
- 6 Protustranački osjećaji razvijali su se i u masama i u političkim i društvenim elitama. U elitama su se iskazivali u radikalnu obliku odbacivanja predstavničke demokracije u ime drugih normativnih modela političkog uređenja i u umje-

renu obliku kritike nefunkcionalnosti i nedemokračičnosti stranaka unutar načelno prihvatljiva modela predstavničke demokracije. Elite su djelomice artikulirale nezadovoljstvo masa strankama, a djelomice ga stvarale i poticale. Poguntke i Scarrow (1996:258) zaključuju da istraživanje protustranačke politike treba postaviti kao "međuigru argumenata elite i osjećaja masa".

- 7 Anketu je provedena na slučajnome i stratificiranom uzorku od 4.047 ispitanika u deset izbornih jedinica od 20. do 26. listopada 2011. telefonskim putem. Anketu je za potrebe Nove TV, Večernjeg lista i Media servisa provela agencija Ipsos Puls. Stavove ispitanika je konceptualizirala i podatke agregirala autorica teksta.

Literatura

- Barr, R. R. (2009). Populists, Outsiders and Anti-Establishment Politics. *Party Politics*. (15) 1:29-48.
- Burnham, W. D. (1970). *Critical Elections and the Mainsprings of American Politics*. New York: W. W. Norton & Co.
- Dalton, R. J. i dr. (1984). *Electoral Change in Advanced Industrial Democracies: Realignment and Dealignment?* Princeton: Princeton University Press.
- Elklit, J., Svensson, P. (1997). What Makes Elections Free and Fair? *Journal of Democracy*. (8) 3:32-46.
- Grubiša, D. (2010). Protukopracijska politika u Hrvatskoj: između deklaracije i redukcije. *Političke analize*. 2:1-5.
- Kasapović, M. (1993). *Izborni i stranački sustav Republike Hrvatske*. Zagreb: Alinea.
- Kasapović, M. (2004). Personalizacija izbora: mit ili stvarnost? *Društvena istraživanja*. (13) 3:363-381.
- Kasapović, M. (2010). Croatia. U: Nohlen, D., Stöver, Ph. (ur.). *Elections in Europe*. Baden-Baden: Nomos, str. 399-425.
- Key, V. O. (1955). The Theory of Critical Elections. *The Journal of Politics*. (17) 1:3-18.
- Kunac, S. (2011). Zagrebački prosvjedi – korak ka omasovljenju građanskih zahtjeva. *Političke analize*. 6:29-33.
- Lago, I., Montero, J. R. (2004). The 2004 Election in Spain: Terrorism, Accountability, and Voting. *Taiwan Journal of Democracy*. (2) 1:12-36.
- Lalić, D. (2011). Klasične demonstracije, političko gibanje ili novi društveni pokret? *Političke analize*. 6:23-28.
- Lamza-Posavec, V. (2000). Što je prethodilo neuspjehu HDZ-a na izborima 2000.: Rezultati istraživanja javnog mnijenja u razdoblju od 1991. do 1999. *Društvena istraživanja*. (9) 4-5:433-471.
- Levitsky, S., Way, K. A. (2002). The Rise of Competitive Authoritarianism. *Journal of Democracy*. (13) 2:51-65.
- Milas, G. (2000). Razlozi nedosljednosti: tko i zašto mijenja glasačku odluku? *Društvena istraživanja*. (9) 4-5:473-495.
- Morjé, M., Roessler, Ph. G. (2006). Liberalizing Electoral Outcomes in Competitive Authoritarianism. *American Journal of Political Science*. (50) 2:365-381.
- Orozco-Henríquez, J. i dr. (2010). *Electoral Justice: The International IDEA Handbook*. Stockholm: International Institute for Democracy and Electoral Assistance.

- Poguntke, Th., Scarrow, S E. (1996). The politics of anti-party sentiment: Introduction. *European Journal of Political Research*. (29) 257-262.
- Rajković, D. (2011). *Kako je Ivo Sanader ukrao Hrvatsku*. Zagreb: Jesenski i Turk.
- Schedler, A. (1998). What is Democratic Consolidation? *Journal of Democracy*, (9) 2:91-107.
- Schedler, A. (2002). The nested game of democratization by elections. *International Political Science Review*. (13) 1:103-122.
- Schedler, A. (ur.) (2006). *Electoral Authoritarianism. The Dynamics of Unfree Competition*. Boulder: Lynne Rienner.
- Schedler, A. (2010). Authoritarianism's Last Line Defense. *Journal of Democracy*. (21) 1:69-80.
- Svolik, M. (2008). Authoritarian Reversals and Democratic Consolidation. *American Political Science Review*. (102) 2:153-168.
- Štiks, I., Horvat, S. (2010). *Pravo na pobunu*. Zagreb: Fraktura. ■